

صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

معاونت سیاسی

اداره پژوهش‌های سیاسی

مصاحبه پژوهشی:

بررسی وضعیت کشت دانه های روغنی در ایران

فرآورده‌های خبری و تولیدات پژوهشی در بخش‌های زیر قابل دسترس است:

- وب سایت خبرگزاری صدا و سیما (سرویس پژوهش) <http://www.iribnews.ir>

پژوهشگر: علی قنبری شیرسوار

- ❖ تولید دانه های روغنی، نقش بسزایی در صرفه جویی ارزی، تسریع روند توسعه اقتصادی، امنیت و استقلال غذایی کشور ایفا می کند.
- ❖ طبق آخرین اخبار رسمی ضریب خود اتکایی کشور در تولید روغن مقدار ۱۰ درصد اعلام شده است و ۹۰ درصد از ۱/۵ میلیون تن روغن گیاهی مورد نیاز کشور در سال از طریق واردات تامین می شود.
- ❖ سطح زیر کشت کلزا در کشور حدود ۲۲۰ هزار هکتار است که پیش بینی می شود بیش از ۴۰۰ هزار تن کلزا از این مزارع برداشت شود.
- ❖ پیاده سازی طرح کشت دانه های روغنی در مناطق فقیر نشین، فرصت و بستر مناسبی را برای ایجاد و توسعه فرصت های شغلی، به ارمغان آورده است.
- ❖ سالانه بیش از ۳۰ درصد ارزبری کالاهای اساسی به دانه های روغنی و استحصالات آن اختصاص می یابد بطوریکه ارزش واردات دانه های روغنی، روغن و کنجاله در ۲۵ سال گذشته (۱۳۷۱-۱۳۹۶) بیش از ۴۱ میلیارد دلار با ارز دولتی معادل ۱۷۲۰۰۰ میلیارد تومان بوده است.

□ مقدمه و طرح مسئله

تاریخچه استفاده از دانه های روغنی به قرن ها پیش باز می گردد که بشر با بهره گیری از آنها گوشه ای از نیازهای دارویی، غذایی و گرمایی خود را تامین می نمود. پس از گسترش صنایع روغن کشی استفاده از دانه ها به منظور روغن گیری و استفاده از پروتئین موجود در آنها در غذای انسان و حیوان مطرح گردیده است. دانه های روغنی بعد از غلات به عنوان منبع تامین انرژی در تغذیه انسان مطرح می باشند، روغن آن مصرف خوراکی و صنعتی و کنجاله آن به دلیل بالا بودن میزان پروتئین، در جیره غذایی دام و طیور مصرف می شود. نتایج حاصل از مطالعات انستیتو تغذیه ایران نشان می دهد که ۲۱ درصد از کل انرژی مصرفی مردم کشورمان از طریق مصرف روغن تامین می گردد و طبق آخرین اخبار رسمی ضریب خود اتکایی کشور در تولید روغن مقدار ۱۰ درصد اعلام شده است و ۹۰ درصد از ۱/۵ میلیون تن روغن گیاهی مورد نیاز کشور در سال از طریق واردات تامین می شود.

بررسی مطالعات و تجربیات کشورهای موفق در کشت دانه های روغنی نشان می دهد که کشور ایران با توجه به اقلیم های گوناگون و نیروی انسانی مستعد می تواند ضریب وابستگی به واردات روغن نباتی و کنجاله و دانه های روغنی را کاهش داده و به حداقل برساند. در گذشته نه چندان دور تولید دانه های روغنی بیشتر متکی بر تولید سویا، آفتابگردان و پنبه دانه بود، که عمدتاً در استان های گلستان و مازندران کشت می شد اما در سالهای اخیر در بین انواع دانه های روغنی با توجه به شرایط اقلیمی، کشت پائیزه و نیاز کم به آب، کشت کلزا در اولویت قرار گرفته است.

تولید دانه‌های روغنی، نقش بسزایی در صرفه جویی ارزی، تسریع روند توسعه اقتصادی، امنیت و استقلال غذایی کشور ایفا می‌کند. در همین راستا و برای تحلیل بیشتر ضرورت و اهمیت دانه های روغنی، میزان وابستگی و ارزیابی کشور، وضعیت کشت و تولید دانه های روغنی، طرح‌های تولید و تشویقی وزارت جهاد کشاورزی و همچنین مشکلات و موانع تولید آن در کشور، مورخ ۹۷/۰۲/۱۶، مصاحبه ای را با آقای دکتر علیرضا مهاجر، مشاور وزیر جهاد کشاورزی و مجری طرح دانه های روغنی وزارت جهاد کشاورزی انجام داده ایم.

□ ضرورت و اهمیت رونق تولید و توسعه کشت دانه‌های روغنی در کشور

یکی از شاخص‌های مهم سنجش امنیت غذایی در سطح کلان، ضریب خودکفایی محصولات غذایی یا به عبارتی دیگر درجه تأمین نیازهای غذایی اساسی کشور از منابع تولید داخلی می‌باشد. از طرف دیگر، افزایش ضریب خودکفایی کشور علاوه بر این که در افزایش وجهه بین‌المللی نظام سیاسی کشور و گسترش اقتدار و مشروعیت آن شدیداً موثر است، به طور تلویحی دلالت بر بهبود بهره‌وری کشاورزی، کارایی سرمایه و نیروی کار در بخش کشاورزی، اثربخشی سیاست‌های دولت، توسعه روستایی، پژوهش و توسعه کشاورزی نیز دارد که مجموعه این عوامل به افزایش رشد اقتصادی کشور، صرفه‌جویی در هزینه‌های ارزی، کاهش وابستگی و در نتیجه تقویت امنیت ملی می‌انجامد. در خصوص دانه‌های روغنی و استحصالات آن میزان وابستگی به واردات حدود ۹۰ درصد است که از آسیب‌پذیری بسیار بالایی بویژه در شرایط تحریم برخوردار است. افزایش تولید دانه‌های روغنی علاوه بر توسعه کشت آن و ایجاد اشتغال و نیز اثرات تناوبی بسیار مفید در پایداری کشت غلات و کنترل بیماری‌های گندم و بهبود کیفیت خاک و تأمین بخشی از روغن خوراکی جامعه، پس از فرآوری با تولید کنجاله مصرفی در تغذیه دام و طیور و به تبع آن در صنعت دامپروری نیز بسیار تاثیرگذار است که این امر می‌تواند در تأمین پروتئین و سرانه انرژی و مواد غذایی که می‌تواند مشکل اصلی امنیت غذایی در کشور باشد بسیار موثر واقع شود.

□ وضعیت تولید و سطح زیر کشت دانه‌های روغنی در کشور

در حال حاضر سطح زیر کشت کلزا در کشور حدود ۲۲۰ هزار هکتار است که پیش‌بینی می‌شود بیش از ۴۰۰ هزار تن کلزا از این مزارع برداشت شود در مورد سایر دانه‌های روغنی نیز که عمدتاً در تابستان کشت می‌شود برنامه‌ریزی لازم انجام شده که حدود ۷۰ هزار هکتار سویا با تولیدی حدود ۱۶۰ هزار تن دانه و ۲۰ هزار هکتار آفتابگردان با حدود ۳۰ هزار تن و ۳۵ هزار هکتار کنجد با حدود ۴۰ هزار تن دانه در کشور تولید شود.

□ طرح خودکفائی دانه های روغنی بویژه کلزا

دانه‌های روغنی در بین محصولات زراعی به لحاظ نقش و جایگاه ویژه‌ای که در تأمین امنیت غذایی دارد همیشه مورد توجه کشورها و دولت‌های مختلف بوده است. علاوه بر نقش این گروه محصولات در تأمین روغن نباتی مورد نیاز به عنوان منبع انرژی و تأمین‌کننده برخی ویتامین‌های محلول در روغن و کنجاله به عنوان غذای دام و طیور،

با توجه به اینکه تقریباً " کلیه آنها پهن برگ بوده و در تناوب غلات قرار می گیرند همچنین قابلیت کشت در اقلیم مختلف دارند از نظر بهبود وضعیت تناوبی مورد توجه کلیه کارشناسان و کشورها بوده است. با توجه به وابستگی بیش از ۸۵ درصدی کشور به واردات دانه های روغنی و فرآورده های آنها خروج سالانه بیش از ۳ تا ۴ میلیارد دلار ارز برای واردات این محصولات، ضرورت تأمین این اقلام در شرایط تحریم و ارتقاء وضعیت تولید این محصولات در داخل کشور توجه و عزم و اراده ملی را طلب می کند.

اگرچه در ۲۰ سال گذشته اقدامات و تلاش های لازم انجام شده ولی به لحاظ پایداری تولید، فراز و نشیب های زیادی داشته است که ناشی از تغییر وضعیت حمایت های لازم و سیاست های بازرگانی، ارزی و وضعیت خرید تضمینی و تأمین اعتبارات مورد نیاز بوده است. علاوه بر این ارتقاء وضعیت سلامت و بهداشت مردم ایجاب می نماید برای دسترسی به روغن های سالم و غیر ترانس ژنیک (GMO) و همچنین کاهش مصرف روغن های با کیفیت پائین مانند پالم، تلاش های همه جانبه برای افزایش میزان تولید داخلی دانه های روغنی مورد توجه ویژه قرار گیرد. در این خصوص گیاه کلزا بلحاظ خصوصیات فیزیولوژیک آن و امکان کشت پاییزه و استفاده از بارندگی های پاییزه و نیز تناوب با غلات در تمام استان های کشور فرصت مناسبی را برای توسعه کشت این دانه روغنی فراهم نموده است. کیفیت بالای روغن کلزا که آن را به یکی از باکیفیت ترین روغن های موجود جهان تبدیل کرده و نیز اثرات کشت این محصول در پایداری تولید و نیز کنترل بیماری های غلات و افزایش عملکرد محصولات بعدی و نیز بهبود وضعیت خاک های زراعی کشور از جمله مزایای این محصول است که باعث شده طرح افزایش تولید دانه های روغنی با محوریت کلزا در دستور کار قرار بگیرد.

□ اشتغالزایی در سایه کشت دانه های روغنی

بدون تردید، توسعه فرصت های شغلی یکی از ضروریات جدی و اولویت دار کشور در شرایط فعلی محسوب می شود، مولفه ای که با حصول آن، بسیاری از نارسایی های اقتصادی مرتفع و از بروز بخش قابل توجهی از ناهنجاری های اجتماعی جلوگیری می شود. در این میان، پیاده سازی طرح کشت دانه های روغنی در مناطق فقیر نشین، فرصت و بستر مناسبی را برای ایجاد و توسعه فرصت های شغلی، به ارمغان آورده است. به واسطه تولید گلرنگ به عنوان منبعی دیگر در تولید روغن، فرصت های شغلی مناسبی در مناطق محروم و کم برخوردار ایجاد شده است. به واقع، با افزایش ضریب کشت و تولید این محصول، موفقیت های متعددی در عرصه های گوناگون اقتصادی به دست می آید که می توان آن را به معادله ای بُرد بُرد در بخش های گوناگون توصیف و تشبیه کرد.

□ میزان واردات و خروج ارز بابت دانه های روغنی و روغن و کنجاله

میزان ارز بری واردات دانه های روغنی و استحصالات آن در سال های مختلف با توجه به قیمت های جهانی متفاوت است اما آنچه مسلم است سالانه بیش از ۳۰ درصد ارزش بری کالاهای اساسی به این محصولات اختصاص می یابد بطوریکه ارزش واردات دانه های روغنی، روغن و کنجاله در ۲۵ سال گذشته (۱۳۷۱-۱۳۹۶) بیش از ۴۱ میلیارد دلار با ارز دولتی معادل ۱۷۲۰۰۰ میلیارد تومان بوده است.

البته در یک دهه اخیر، طرح هایی برای حصول موفقیت های هر چه بیشتر در زمینه کشت دانه های روغنی کلزا تعریف و عملیاتی شده است، اما به اعتقاد بنده با توجه به ظرفیت های موجود، می باید با ارائه مشوق های هر چه بیشتر، انگیزه فعالان این حوزه برای کشت و تولید افزون تر این محصول، مضاعف شود که قطعاً تحقق چنین امری، هم راستا با سیاست های اقتصاد مقاومتی محسوب می شود، زیرا با ارتقا ضریب کشت، شدت وابستگی به واردات نیز کاهش می یابد و به تبع آن ارزی که با سختی و مشقت فراوان وارد کشور می شود بصورت هر چه شایسته تری مدیریت و هزینه می شود.

□ برنامه ها و سیاستهای وزارت جهاد کشاورزی برای رونق تولید و توسعه کشت دانه های روغنی

در صورت پشتیبانی و تأمین اعتبارات و امکانات مورد نیاز طرح، برنامه ریزی جهت حمایت از توسعه کشت دانه های روغنی بشرح ذیل در سه سال آینده:

- توسعه کشت کلزا در اراضی دیم (در تناوب غلات و اراضی آیش) در سطح یک میلیون هکتار با پیش بینی تولید ۱۲۰۰ هزار تن دانه
- توسعه کشت کلزا در تناوب غلات آبی در سطح ۵۰۰ هزار هکتار با پیش بینی تولید ۱۲۵۰۰۰۰ تن دانه
- توسعه کشت سویا در مناطق جدید با محوریت استان خوزستان در سطح ۳۰۰ هزار هکتار با پیش بینی تولید ۸۴۰ هزار تن دانه
- توسعه کشت گلرنگ در اراضی دیم و یا با حداقل آبیاری در سطح ۱۰۰ هزار هکتار با تولید ۱۲۰ هزار تن
- توسعه کشت آفتابگردان (دیم و آبی) در اراضی مستعد و توسعه کشت زمستانه در مناطق گرم کشور در سطح ۱۰۰ هزار هکتار با تولید ۱۶۰۰۰ هزار تن
- توسعه کشت کنجد در کشور در سطح ۱۰۰ هزار هکتار و با تولید ۱۳۸۰۰۰ تن

نتایج مورد نظر از اجرای طرح :

- تولید ۹۰۰۰۰۰ تن روغن خام در سال پایانی
- تولید ۱۹۰۰۰۰۰ تن کنجاله انواع دانه های روغنی
- صرفه جویی ارزی حاصل از اجرای این طرح در سال اول ۷۰۰ میلیون دلار، در سال دوم ۱,۱ میلیارد دلار و در سال سوم حدود ۱,۸ میلیارد دلار خواهد بود.

□ چالش های توسعه کشت دانه های روغنی

- مشکلات بازرگانی سنوات گذشته که با برنامه ریزی های انجام شده تا حد زیادی کاهش یافته.
- عدم تناسب قیمت های تضمینی دانه های روغنی با قیمت سایر محصولات بخصوص در عرصه کشت های بهار همانند سویا، آفتابگردان و...
- عملکرد پائین نسبت به محصولات رقیب
- عدم تأمین اعتبارات مورد نیاز اجرای طرح (حذف ردیف های اعتباری)

- سختی دسترسی به تکنولوژی روز دنیا در خصوص تولید دانه‌های روغنی بویژه تکنولوژی های نوین تولید بذر با توجه به تحریم‌های موجود
- عدم وجود تعرفه‌های مناسب برای واردات دانه های روغنی و استحصال آن و تخصیص ارز دولتی به واردات این محصولات که عملاً امکان رقابت تولید داخل و واردات را غیر ممکن و تمایل صنایع به خرید محصول تولید داخل را کاهش داده و نهایتاً استقبال زارعین به کشت این محصولات در مقایسه با محصولات رقیب که به قیمت واقعی خریداری می‌شود را از بین برده است.

□ میزان خسارت وارده به کشت دانه های روغنی در سیل اخیر کشور

بر اساس اطلاعات واصله از استان‌ها، بخشی از مزارع کلزا در استان‌های شمالی کشور بخصوص گلستان و مازندران و نیز خوزستان ۱۰۰ درصد دچار خسارت و بخشی از مزارع نیز متحمل خسارت در عملکرد و کاهش تولید شده‌اند که اعلام میزان دقیق آن تنها پس از برداشت مزارع امکان پذیر است اما با توجه به بازدیدهای انجام شده نسبت به قبل از وقوع سیل کاهش حداقل ۶۰ هزار تنی تولید قطعی می‌باشد. و گزارش نهایی متعاقباً اعلام خواهد شد.

□ جمع بندی :

دانه‌های روغنی به عنوان پایه و ماده اولیه تولید روغن نباتی از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. به واقع، ضریب مصرف روغن نباتی در سبد غذایی خانوارهای ایرانی به میزانی بالاست که با قاطعیت می‌توان از این محصول به عنوان یکی از نیازهای اساسی جامعه در حوزه غذایی نام برد.

با چنین اوصافی، حصول هر توفیقی در افزایش ضریب تولید و تامین هر چه بیشتر این محصول، و به تبع آن افزایش ضریب تولید روغن نباتی برای تامین نیاز داخلی کشور، یک موفقیت ارزنده و بزرگ به شمار می‌رود. با وجود حصول دستاوردهای بسیار در عرصه‌های گوناگون اقتصادی و زراعی، متأسفانه میزان کشت دانه‌های روغنی در کشور ایران، آنچنان که باید مطلوب و مکفی به نظر نمی‌رسد و علی‌رغم افزایش ضریب تولید این محصول در طول سالیان اخیر، همچنان شدت و میزان وابستگی به واردات برای تامین نیاز داخلی بالاست و ارز قابل توجهی، مصروف خرید این محصول می‌شود.

دانه‌های روغنی به عنوان گیاهان صنعتی از کاربردهای بسیاری در تغذیه انسان و کنجاله آن در تغذیه دام، طیور و مصارف متعدد صنعتی برخوردار است و این دامنه وسیع از مصرف در حوزه‌های گوناگون، موبد عمق ضرورت و اهمیت این محصول خاص است و به واسطه تنوع حوزه مصرفی آن، از دانه‌های روغنی به عنوان یکی از استراتژیک‌ترین تولیدات زراعی و کشاورزی یاد می‌شود.

اهمیت خودکفایی در این محصولات به حدی است که مقام معظم رهبری در سال‌های گذشته به این موضوع تاکید داشتند که "باید در بحث دانه های روغنی به ویژه کلزا به خودکفایی رسید" اما در شرایط فعلی این خواسته مهم برآورده نشده است.